

Αυτό δεν είναι μία πόλη. Για έναν μαρξιστικό ορισμό της πόλης

του Ηλία Ιωακείμογλου*

Αυτό που βλέπουμε στην φωτογραφία, δεν είναι μια πόλη, είναι η εικόνα της. Δεν φταίει όμως η φωτογραφία: ακόμη και στο γυμνό μάτι, η πόλη δεν προσφέρει παρά την εικόνα της, δηλαδή την δισδιάστατη επιφάνειά της.

Η προδοσία των εικόνων¹

Σίγουρα, η φωτογραφία, τα κόμικς και το βίντεο πραγματοποιούν μια δουλειά δημιουργικής ανάπλασης των εικόνων που προσφέρει η πόλη στην άμεση παρατήρηση αναδιατάσσοντας τα στοιχεία που η ματιά αυθόρμητα αναγνωρίζει ως στοιχεία της πόλης, από τους δρόμους, τα κτίρια και τα μνημεία έως τους πράσινους θύλακές της και τους ανθρώπους της. Έτσι, με την φωτογραφία, το βίντεο, τα κόμικς, τον ζωγραφικό πίνακα και τον κινηματογράφο, η ανθρώπινη εργασία υποβάλλει την εικόνα της πόλης που βλέπει το γυμνό μάτι, σε μια επεξεργασία που την αλλάζει για να την κάνει χρήσιμο αντικείμενο αισθητικής απόλαυσης, να παράγει ιδεολογικά ή πολιτικά αποτελέσματα ή ό,τι άλλο ικανοποιεί τις ανάγκες μας. Προφανώς, σε αυτές τις περιπτώσεις, αυτό που φαίνεται στην φωτογραφία δεν είναι μια πραγματική πόλη, επειδή είναι μια εικόνα φορτωμένη με νοήματα και σημεία που προστέθηκαν εκ των υστέρων ως επικάλυψη.

Ακόμη, όμως, και εάν καθαρίζαμε αυτές τις εικόνες από την νοηματικό και συναισθηματικό πέπλο που πρόσθεσε η ανθρώπινη δραστηριότητα και το οποίο τις καλύπτει για να τις μεταφέρει στον κόσμο της μυθολογίας², εάν δηλαδή μπορούσαμε να ξαναβρούμε την αρχική, αυθεντική εικόνα της άμεσης παρατήρησης, η πόλη θα εξακολουθούσε να κρατάει τα μυστικά της. Όσα χρόνια και αν διαθέσω για να παρατηρώ τις πόλεις με γυμνό μάτι, θα παρατηρώ την εικόνα τους, και θα είναι αδύνατο να κατανοήσω την φύση τους: ένας τοίχος εργοστασίου θα παραμένει για εμένα ένας τοίχος εργοστασίου και ένα σχολικό κτίριο θα είναι ένα σχολικό κτίριο.

Στην καλύτερη περίπτωση, θα έφτανα στο συμπέρασμα ότι η πόλη είναι οι δρόμοι, τα εργοστάσια και τα γραφεία, οι κατοικίες, τα πάρκα και τα σχολεία, οι άνθρωποι, άλλοτε καταναλωτές, άλλοτε εργαζόμενοι ή πολίτες, και όλα τα άλλα που η αντίληψή μου ξεχωρίζει δια γυμνού οφθαλμού. Σε αυτά θα πρόσθετα και μια προφανή οργανωτική αρχή, ότι όλα τα στοιχεία της πόλης είναι οργανωμένα ώστε να εξυπηρετούν τις ανάγκες της ζωής: τα μέσα μεταφοράς πρέπει να φέρνουν τους εργαζόμενους στη δουλειά τους και τους μαθητές στα σχολεία, αυτοί να δουλεύουν και εκείνοι να μαθαίνουν γράμματα, τα νοσοκομεία να φροντίζουν τους αρρώστους και τα μπακάλικα να πουλάνε αγαθά σε βιαστικούς πελάτες που πρέπει να τρέξουν τα παιδιά τους σε φροντιστήρια και δραστηριότητες, και ούτω καθεξής.

Και στην ερώτηση γιατί φέρονται έτσι οι άνθρωποι της πόλης θα απαντούσα με το αξίωμα ότι απλούστατα είναι εκ φύσεως ορθολογικά όντα που προσπαθούν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους παράγοντας, καταναλώνοντας, επενδύοντας, με την μικρότερη δαπάνη ενέργειας, χρόνου και χρήματος. Ξεκινώντας μάλιστα από αυτό το αξίωμα, θα ήμουν σε θέση να οικοδομήσω μια μαθηματικοποιημένη θεωρία για την πόλη βασισμένη στον διαφορικό λογισμό και να αναπτύξω μια σειρά εργαλείων επιχειρησιακής έρευνας για την επίλυση των δυσλειτουργιών της.

Θα είχα διατρέξει έτσι ολόκληρο το δρόμο που έχουν διανύσει πριν από εμένα οι καθεστωτικές θεωρίες της πόλης. Θα μπορούσα μάλιστα να δώσω κύρος στην θεωρητική μου πρακτική επικαλούμενος το φιλοσοφικό ρεύμα του θετικισμού: θα ισχυριζόμουν δηλαδή ότι αυθεντικοί είναι μόνον οι ισχυρισμοί που προκύπτουν, πρώτον, από την παρατήρηση όσων υποπίπτουν στις αισθήσεις μας, και δεύτερον, από την μέτρηση τους.

Αυτή η αντίληψη του τρόπου με τον οποίο παράγουμε γνώσεις, έχει ισχυρές ιδεολογικές συνέπειες:

Στον κόσμο των φαινομένων, της παρατήρησης και της μέτρησης, στον κόσμο της φαινομενολογίας και του θετικισμού, οι κοινωνικές σχέσεις δεν εμφανίζονται αυτοπροσώπως αλλά διαμεσολαβημένες, φετιχοποιημένες. Είναι αόρατες στο γυμνό μάτι, και στη θέση τους εμφανίζονται οι επιπτώσεις τους: πράγματα, άτομα, συμπεριφορές, και γενικά ό,τι μπορεί κάποιος να παρατηρήσει και να μετρήσει. Η Margaret Thatcher, που πίστευε ότι ο κόσμος αποτελείται μόνο από όσα αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις μας, έλεγε ότι η κοινωνία δεν υπάρχει³, υπάρχουν μόνο τα άτομα και οι οικογένειές τους.

Για έναν μαρξιστικό ορισμό της πόλης

Στον αντίποδα αυτής της καθεστωτικής ιδεολογίας, η μαρξιστική θεωρία διατυπώνει τη θέση ότι η κοινωνία δεν αποτελείται από άτομα, αλλά από κοινωνικές σχέσεις, θεσμούς, ιεραρχίες, από κοινωνικούς ρόλους και θέσεις τις οποίες καταλαμβάνουν τα άτομα⁴, δηλαδή από πραγματικότητες που δεν μπορούν να συλλάβουν η εικόνα, η παρατήρηση και η μέτρηση. Πρόκειται για πραγματικότητες που μπορούν να συλλάβουν μόνον οι λέξεις, οι έννοιες, και μάλιστα οι αφηρημένες έννοιες.

Η μαρξιστική θεωρία είναι ένα σύστημα τέτοιων αφηρημένων εννοιών (που ονομάζουμε "θεωρητικές έννοιες" επειδή αφενός είναι αφηρημένες και αφετέρου συγκροτούν ένα σύστημα⁵). Η αφηρημένη έννοια υποδεικνύει μια συγκεκριμένη πραγματικότητα που δεν μπορούμε να αγγίξουμε, ούτε να δούμε με τα μάτια μας. Για παράδειγμα, το κεφάλαιο γίνεται αντιληπτό από την καθεστωτική θετικιστική ιδεολογία ως κάθε τι που υποπίπτει στις αισθήσεις μας και μπορεί να αποφέρει εισόδημα, ενώ για την μαρξιστική θεωρία είναι μια κοινωνική σχέση, είναι το δικαίωμα στην εκμετάλλευση της εργασίας του άλλου, το δικαίωμα επάνω στο προϊόν της εργασίας του άλλου, το δικαίωμα που απορρέει από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και τον χωρισμό των άμεσων παραγωγών (δηλαδή των εργαζόμενων τάξεων) από αυτά τα μέσα. Επομένως το κεφάλαιο, όπως το καταλαβαίνουν οι καθεστωτικοί οικονομολόγοι, είναι πάντοτε μια πραγματικότητα που γίνεται αντιληπτή με τις αισθήσεις: ένα χωράφι, ένα ακίνητο, κάποια χρήματα, το "ανθρώπινο κεφάλαιο" (δηλαδή οι γνώσεις και οι δεξιότητες των εργαζομένων), οι μετοχές κλπ. Η έννοια του κεφαλαίου στην μαρξιστική θεωρία δεν είναι μια πραγματικότητα που υποπίπτει στις αισθήσεις, είναι μια αφηρημένη έννοια που "κάνει ορατή" την πολύ συγκεκριμένη πραγματικότητα της κεφαλαιοκρατικής εκμετάλλευσης και όλων των κοινωνικών σχέσεων που την συνοδεύουν.

Για τη μαρξιστική θεωρία, η πόλη είναι η μεταγραφή των κοινωνικών σχέσεων, ρόλων, κοινωνικών θέσεων, θεσμών, της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας και κοινωνίας στον χώρο.

Έτσι, ο τοίχος του εργοστασίου δεν είναι απλώς ένα τοίχος εργοστασίου, είναι η μορφή που παίρνει στον χώρο ένα δομικό στοιχείο του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής: ο χωρισμός των άμεσων παραγωγών (δηλαδή των εργαζόμενων τάξεων) από τα μέσα

παραγωγής, τόσο με την έννοια ότι η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής έχει περιέλθει στην κεφαλαιοκρατική επιχείρηση, όσο και με την έννοια ότι ο τεχνικός και ο τεχνολογικός έλεγχος της εργασιακής διαδικασίας ασκείται πλέον σε μεγάλο, ωστόσο όχι απόλυτο, βαθμό, από την κεφαλαιοκρατική επιχείρηση.

Ο χώρος που εγκλείεται από τον τοίχο του εργοστασίου, αλλά και ο περιχαρακωμένος χώρος κάθε επιχείρησης, είναι επίσης, ο χώρος άσκησης του δεσποτισμού του κεφαλαίου, της προσωπικής τυραννίας του εργοδότη και των μικρο-εξουσιών των στελεχών που τον υπηρετούν.

Η διαίρεση της πόλης σε συνοικίες είναι η μορφή που παίρνει στον χώρο η διαίρεση της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας σε τάξεις και το διαμέρισμα της πολυκατοικίας είναι το κυριότερο στοιχείο που χρειάζονται οι εργαζόμενες τάξεις για την συντήρηση και την αναπαραγωγή της ικανότητάς τους να εργάζονται.

Η ροή των αυτοκινήτων στην λεωφόρο επιταχύνεται καθώς περνούν τα χρόνια επειδή το κεφάλαιο, προκειμένου να αυξήσει το κέρδος, μειώνει τον χρόνο που χρειάζεται σε κάθε επιμέρους φάση της αξιοποίησής του, έτσι ώστε εμπορεύματα και άνθρωποι οφείλουν να κινούνται ταχύτερα. Το μετρό, οι μεγάλοι δρόμοι, η απρόσκοπτη ροή των αυτοκινήτων και η αλματώδης ανάπτυξη των τηλεπικοινωνιών ανάγονται στην προσπάθεια του καπιταλισμού να μειώσει τη σημασία του χώρου ως εμπόδιο της αξιοποίησης του κεφαλαίου (της αύξησης του κέρδους).

Οι ουρανοξύστες και γενικώς τα υψηλά κτίρια στο κέντρο της πόλης υπάρχουν για να εξυπηρετούν την ανάγκη να συγκεντρωθούν οι λειτουργίες διοίκησης της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας σε έναν περιορισμένο χώρο προσβάσιμο από όλα τα σημεία της πόλης.

Συνεχίζοντας έτσι μπορούμε έτσι να διακρίνουμε βαθμίδες της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας που μεταγράφονται στον χώρο ως βαθμίδες της αστικής πραγματικότητας, ή για να το πούμε πιο χαλαρά, ως διαφορετικές πόλεις που συγχωνεύονται σε μία και μοναδική πόλη: Στην πόλη της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, του εμπορίου και του χρηματιστικού κεφαλαίου, με τα εργοστάσια, τα καταστήματα, τις τράπεζες και τα γραφεία, προστίθεται η πόλη της κοινωνικής αναπαραγωγής, με τις συνοικίες, τα σχολεία και τα νοσοκομεία, τις πλατείες και τις επιχειρήσεις εστίασης κλπ. Προστίθεται ακόμη η πόλη της πολιτικής εξουσίας, της καταστολής και των ιδεολογικών μηχανισμών του Κράτους, η πόλη της ιδεολογικής ηγεμονίας, και τόσες ακόμη.

Στη μαρξιστική θεωρία, κάθε διαφορετική βαθμίδα της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας που μεταγράφεται στον χώρο ως βαθμίδα της πόλης διαθέτει την σχετική αυτονομία της, και για τον λόγο αυτόν αλλάζει με τους δικούς της ρυθμούς μολονότι η ιστορία της διαπλέκεται με τις άλλες βαθμίδες σε ένα κουβάρι οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων που απλώνεται στο χώρο και δημιουργεί αυτό που ονομάζουμε "πόλη".

Το σύνολο των βαθμίδων συγκροτεί ένα όλον κυριαρχούμενο από την κίνηση του συνολικού κεφαλαίου (σε τελευταία ανάλυση από την κίνηση της συνολικής διαδικασίας παραγωγής κέρδους, που είναι μια διαδικασία εκμετάλλευσης της εργασίας βασισμένη στην ιδιωτική ιδιοκτησία και τη νομή των μέσων παραγωγής) που ονομάζουμε τρόπο παραγωγής --και εν προκειμένω κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής

Ωστόσο, ένας τυπικός καπιταλιστικός κοινωνικός σχηματισμός, συγκροτείται από τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, που κατέχει κυριαρχική θέση, αλλά και από τα απομεινάρια προηγούμενων τρόπων παραγωγής --στην Ευρώπη, απομεινάρια του δουλοκτητικού και του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής, όπως η θρησκεία, η βασίλισσα της Αγγλίας, η έγγειος ιδιοκτησία, η αναγκαστική πορνεία και η εργασία δούλων κλπ. Τα περισσότερα από τα στοιχεία αυτά υπάρχουν ως επιβίωση ενός επίμονου παρελθόντος, και συχνά έχουν περιστασιακή ύπαρξη (π.χ. η καταναγκαστική εργασία στα στρατόπεδα συγκέντρωσης) αλλά υπάρχουν και αυτά που έχουν ενταχθεί οργανικά στο σώμα του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού. Τα κυριότερα από αυτά είναι, πιθανότατα, η οικογένεια και η γαιοπρόσδοος.

Η συγκρότηση κάθε ξεχωριστού καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού ("κάθε χώρας" όπως λέμε σε καθημερινή χρήση) περιλαμβάνει και μη οργανικά στοιχεία των τρόπων παραγωγής, όπως η γεωγραφία και η ιστορία κάθε χώρας. Έτσι, λοιπόν, ενώ το πλέγμα των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων του τυπικού καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού όταν απλώνεται στον χώρο μάς εξηγεί τα όμοια χαρακτηριστικά των σύγχρονων πόλεων, η γεωγραφία και η ιστορία των κοινωνικών συγκρούσεων (π.χ. ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο κάθε εθνική αστική τάξη έλυσε το ζήτημα της έγγειας ιδιοκτησίας, δηλαδή ο τύπος ταξικής συμμαχίας που συνήψε με την έκπτωτη τάξη των γαιοκτημόνων), και γενικά όλα τα στοιχεία που μπορούν να υπάρχουν ή να μην υπάρχουν σε μια χώρα ή σε έναν τόπο (και τα οποία θα μπορούσαμε για αυτό να ονομάσουμε "τυχαία") εξηγούν γιατί κάθε πόλη έχει το δικό της ξεχωριστό πρόσωπο.

Η Πόλη του Κεφαλαίου είναι αυτή που προκύπτει όταν αναπτύσσεται στον χώρο το πλέγμα του συνόλου των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων του τυπικού καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού. Η πόλη της γαιοπρόσδοου, η πόλη των ταξικών συμμαχιών και των κοινωνικών αγώνων, των πολέμων και των επιδημιών, της μετανάστευσης και των βιοπολιτικών επιλογών της αστικής εξουσίας εγκαθίσταται επάνω στην Πόλη του Κεφαλαίου και της δίνει τη μορφή των σύγχρονων πόλεων του αναπτυγμένου καπιταλισμού.

Αυτή η περιγραφή δεν σημαίνει ότι η Πόλη του Κεφαλαίου είναι απλώς το παθητικό χωρικό αποτύπωμα των κοινωνικών σχέσεων. Οι κοινωνικές σχέσεις που έγιναν πόλη περιορίζονται από μια δύστροπη υλικότητα που αυτές οι ίδιες δημιούργησαν. Έχουν τεθεί υπό (ακόμη) έναν υλικό περιορισμό, ο οποίος θυμίζει τη σχέση που έχει το ποτάμι με την κοίτη του. Η Πόλη του Κεφαλαίου διοχετεύει όλες τις ροές που συνοδεύουν την κίνηση του κεφαλαίου (εμπορεύματα, εργαζόμενοι, πολίτες και καταναλωτές, χρηματικό κεφάλαιο, ιδέες κλπ) στα κανάλια της, και αρδεύει έτσι τα χωράφια της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης όπου ένας και μοναδικός αφέντης, ο συλλογικός κεφαλαιοκράτης εξουσιάζει τη ζωή και την εργασία ενός και μοναδικού σκλάβου, που είναι ο συλλογικός εργαζόμενος. Αυτά τα κανάλια, όμως, έχουν υλική υπόσταση, και για τον λόγο αυτόν αντιστέκονται στην αλλαγή, θέτουν περιορισμούς που συμμετέχουν στην περαιτέρω ανάπτυξη του καπιταλισμού, και ακόμη περισσότερο εχθρεύονται τις απόπειρες ριζικών αλλαγών στις κοινωνικές σχέσεις.

1 Η προδοσία των εικόνων (*La trahison des images*) είναι πίνακας του René Magritte (1929) που αναπαριστά μια πίπα με την λεζάντα "Ceci n'est pas une pipe" ("Αυτό δεν είναι μια πίπα").

2 Roland Barthes, *Μυθολογίες* (1957), και για την φωτογραφία *Ο φωτεινός θάλαμος* (1980),

αμφότερα στις εκδόσεις Κέδρος-Ράππα

3 "Epitaph for the eighties? "there is no such thing as society". Prime minister Margaret Thatcher, talking to Women's Own magazine", October 31, 1987, The Sunday Times

4 Νίκος Πουλαντζάς (1967), Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις, Εκδόσεις Θεμέλιο.

5 Louis Althusser (1969), Avertissement aux lecteurs du Livre 1 du Capital, Flammarion

6 L. Althusser, E. Balibar, R. Establet, P. Macherey, J. Rancière, Lire le Capital, Maspero. Στα ελληνικά, Να διαβάσουμε το Κεφάλαιο, Ελληνικά Γράμματα, 2003

*Για το σεμινάριο της Ομάδας Πόλης Νεολαίας ΣΥΡΙΖΑ «Η μαρξιστική θεωρία και η πόλη». Εισήγηση 1η από 4. 3 Φεβρουαρίου 2014